

શાળા નેતૃત્વની આવશ્યકતા અને શાળાની ઉત્કૃષ્ટતા

બીના એમ. પટેલ
રિસર્ચ સ્કોલર,
હેમચંદ્રાચાર્ય ઉત્તર ગુજરાત યુનિવર્સિટી, પાટણ

ડૉ. રણછોડભાઈ કે. પ્રજાપતિ
સંશોધન માર્ગદર્શક,
હેમચંદ્રાચાર્ય ઉત્તર ગુજરાત યુનિવર્સિટી, પાટણ

૧. પ્રસ્તાવના

આજે પ્રસાર માધ્યમોને કારણે શાળાઓને લગતી જેટલી ચર્ચાઓ થઈ રહી છે તેટલી પહેલાં ક્યારેય થતી નહોતી. આ ચર્ચાઓને કારણે શાળાઓમાં પરિવર્તન આવે તે અનિવાર્ય છે. જેથી કરીને શાળાઓ જ્ઞાનસજ્જ સમાજની અપેક્ષાઓ સંતોષી શકે. શાળાઓએ રૂપાંતરીત થવું જ જોઈએ એવી પ્રબળ લાગણીના કારણે નેતૃત્વકર્તા તરીકે હવે મુખ્ય શિક્ષકની જવાબદારીઓ ઘણી વધી ગઈ છે. ભારતના સંદર્ભમાં જોતાં શાળા નેતૃત્વ વિકાસ માટેના થયેલા થોડા ઘણા પ્રયત્નોએ ધ્યાન ખેંચ્યું છે અને હવે આપણે શિક્ષણનો અધિકાર આધારિત અભિગમ સ્વીકાર્યો છે, જેમાં સમાન શિક્ષણ, સૌને શિક્ષણ, ગુણવત્તાયુક્ત શિક્ષણ સાથે આનંદમય શૈક્ષણિક વાતાવરણનો સમાવેશ થાય છે, અને આ બધાની પરિપૂર્તિનો આધાર અસરકારક શાળા નેતૃત્વને કેવી રીતે શાળાના રૂપાંતરણના કાર્યમાં પ્રયોજવામાં આવે તેના ઉપર છે. શાળા નેતૃત્વની આવશ્યકતા એ શાળાઓ માટે વધુ મહત્વની થઈ જાય છે જે પ્રતિકૂળ સંજોગોમાં મર્યાદિત સંસાધનો સાથે કામ કરી રહી છે અને સાથે સાથે વાલીઓ અને સમાજની વધતી જતી અપેક્ષાઓ સામે ઝઝૂમી રહી છે. વર્તમાન પરિસ્થિતિમાં પ્રાપ્ય તકો અને પડકારોને વિવેચનાત્મક દૃષ્ટિએ તપાસી શકે તેવા કુશળ અને બુદ્ધિશાળી હોય તેવા શાળા નેતૃત્વની વર્તમાન જરૂરિયાત તો છે જ, તેમજ તેવા નેતૃત્વને આહવાન પણ છે.

આ સંદર્ભે નવીન માળખાઓનું નિર્માણ કરી શકે અને એવી પ્રક્રિયાઓ વિકસાવી શકે કે જેના વડે શાળાના મુખ્ય શિક્ષક અને શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓની સર્જનાત્મકતા અને નવીનતાને પ્રોત્સાહિત કરી શકાય તેમજ તે શાળાને 'ઉત્કૃષ્ટતાના કેન્દ્રમાં રૂપાંતરિત કરી શકાય. શાળાઓ કંઈ સમાજથી અળગી નથી. વાસ્તવમાં શાળાઓ સમાજના રાજકીય, સામાજિક, આર્થિક, આધ્યાત્મિક અને સાંસ્કૃતિક પાસાઓથી પ્રતિબિંબિત થઈ છે અને તેનાથી જ તેનું માળખું અને અસ્તિત્વ તૈયાર થયું છે અને આ સામાજિક માળખામાં રહીને જ શાળાઓ કામ કરે છે. તેથી શાળા નેતૃત્વ કાર્યક્રમ' જેના વડે આપણે શાળાને 'ઉત્કૃષ્ટતાના કેન્દ્રરૂપે' રૂપાંતર કરવા માંગીએ છીએ તેમાં સમાજના વિવિધ પાસાઓની અવગણના કરવી મુશ્કેલ છે. આના માટે શાળાકીય નેતૃત્વમાં રહેલી સંચાલકીય અને વહીવટી જવાબદારીઓથી આગળ જઈને ઉત્સાહપૂર્વક શાળામાં પરિવર્તનની સઘળી પ્રક્રિયાના મુખ્ય ચાલક તરીકે મુખ્ય શિક્ષકે પોતાની ક્ષમતાઓનું સંવર્ધન કરવું પડશે. આમ કરવા માટે પરંપરાગત તાલીમના માળખાઓમાંથી બહાર આવીને નૂતન રીતે વિચારવું પડશે જેથી શાળાનું નેતૃત્વ કરનાર મુખ્ય શિક્ષક શાળાનો લાંબાગાળાનો વિકાસ કરી શકે અને શાળાના વાસ્તવિક પડકારોને લક્ષમાં લઈ તેની પર કામ કરી શકે.

આ દિશામાં 'શાળા નેતૃત્વ વિકાસ' દ્વારા સમગ્ર દેશમાં શાળા શિક્ષણના પ્રાથમિક, માધ્યમિક, ઉચ્ચતર માધ્યમિક શાળાઓના મુખ્ય શિક્ષક માટે સતત અને લાંબાગાળાના ક્ષમતા વર્ધનના કાર્યક્રમની પહેલ કરવામાં આવી છે.

૨. પ્રારંભિક શાળા શિક્ષકોની ફરજો અને ઉદ્દેશો

શિક્ષકની ભૂમિકા, ગણિત, અંગ્રેજી અને વિજ્ઞાન જેવા વિભાવનાઓને શીખવા માટે વિદ્યાર્થીઓને મદદ કરવા માટે વર્ગખંડમાં સૂચના અને પ્રસ્તુતિઓનો ઉપયોગ કરવાનો છે. શિક્ષકો પાઠો તૈયાર કરે છે, ગ્રેડ પેપર્સ, વર્ગખંડમાંનું સંચાલન કરે છે, માતાપિતા સાથે મળવા, અને સ્કૂલ સ્ટાફ સાથે નજીકથી કામ કરે છે.

જો કે, શિક્ષક બનવું ફક્ત પાઠ યોજના અમલમાં મૂકવા કરતાં વધુ છે: આજની દુનિયામાં આજે શિક્ષણ એક બહુપક્ષી વ્યવસાય છે; શિક્ષકો વારંવાર સરોગેટ માતાપિતા, વર્ગ શિસ્તપાલક, માર્ગદર્શક, સલાહકાર, બુકકીપર, રોલ મોડેલ, આયોજક, અને અન્ય ઘણી સંબંધિત ભૂમિકાઓનું સંચાલન કરે છે.

પ્રારંભિક શાળા શિક્ષકો વિદ્યાર્થીઓના વિકાસમાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. જે વિદ્યાર્થીઓ તેમના પ્રારંભિક વર્ષોમાં શીખે છે તેઓ જે પુરુષો અને સ્ત્રીઓ બનશે તે આકાર આપી શકે છે.

૩. થર્ડ પેરેન્ટ

શિક્ષકની ભૂમિકા માત્ર પાઠ આયોજન અને અમલીકરણ કરતાં વધુ સ્પષ્ટ છે. કેટલાક ઈન્દ્રિયોમાં, કારણ કે શિક્ષક વિદ્યાર્થીઓ સાથે ઘણો સમય વિતાવે છે, તે અથવા તેણી વિદ્યાર્થીના ત્રીજા પિતૃ બની શકે છે. શિક્ષકો તેમના વિદ્યાર્થીઓ માટે સકારાત્મક હકારાત્મક રોલ મોડલ હોઈ શકે છે, ખાસ કરીને એવા બાળકો માટે કે જે એક નક્કર પરિવારોની પાયા ના હોય.

અલબત્ત, અર્ધ માતાપિતા તરીકે શિક્ષકની ભૂમિકા તેઓ જે બાળકોને શીખવે છે તે વર્ષની વય અને ગ્રેડ પર મોટી હદ સુધી આધાર રાખે છે. કિન્ડરગાર્ટન શિક્ષક તેમના બાળકોમાં મૂળભૂત કુશળતા વિકસાવે છે, જે આગામી વર્ષમાં એક્સેલ અને પ્રગતિ માટે જરૂરી છે, જ્યારે મધ્યવર્તી ગ્રેડનો શિક્ષક ચોક્કસ વિષય વિશે ચોક્કસ માહિતી શીખવે છે.

૪. આજની દુનિયામાં એ શિક્ષકની ભૂમિકા

શિક્ષકોની ભૂમિકા આજે જેટલી જ હોય તે કરતાં ઘણી અલગ છે. શિક્ષકોને શીખવવા માટે એક ચોક્કસ અભ્યાસક્રમ જારી કરવામાં આવ્યા હતા, અને તમામ વિદ્યાર્થીઓ માટે એક જ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરીને તે કેવી રીતે શીખવવું તે અંગેનાં સૂચનોનો એક સેટ કરવામાં આવ્યો હતો. આજની દુનિયામાં, શિક્ષકની ભૂમિકા બહુ બહુપક્ષી છે. તેમની નોકરી એ સલાહકારના વિદ્યાર્થીઓને છે, તેમના જ્ઞાનનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો તે શીખવામાં અને તે તેમના જીવનમાં એકીકૃત કરવા માટે મદદ કરે છે જેથી તેઓ સમાજના મૂલ્યવાન સભ્યો બની શકે.

શિક્ષકોને દરેક વ્યક્તિગત વિદ્યાર્થીની શીખવાની પદ્ધતિઓ સ્વીકારવાનું, તેમને પડકારવા અને શીખવા માટે પ્રેરણા આપવા માટે પ્રોત્સાહિત કરવામાં આવે છે. આધુનિક શિક્ષણ વ્યવસાય શિક્ષણને પ્રોત્સાહન આપવા માટે વ્યાપક ભૂમિકાઓ લેવા વિશે પણ છે. ઘણીવાર શિક્ષકો:

- રાજકારણીઓ, સહકર્મીઓ અને સમુદાયના સભ્યો સાથે તેમના વિદ્યાર્થીઓ માટે સ્પષ્ટ અને પ્રાપ્ય ધોરણો નક્કી કરવા માટે કાર્ય કરો;
- વિદ્યાર્થીઓના શિક્ષણને અસર કરતા સમસ્યાઓ સાથે વ્યવહાર કરવા માટે નિર્ણય લેવાથી ભાગ લેવો; અને
- આજના યુવાનોને શીખવવા માટે તેમને તૈયાર કરવા નવા શિક્ષકોનો માર્ગદર્શક.

પ. શિક્ષકોની ફરજો

પ્રાથમિક શાળા શિક્ષકોની ફરજોમાં સમાવેશ થાય છે:

- ચોક્કસ પાઠ શીખવવાનું પાઠ શીખવવું, જેમ કે ગણિતશાસ્ત્ર, વિજ્ઞાન અને અંગ્રેજી;
- આખા જૂથ અથવા નાના જૂથ રૂપરેખાંકનોમાં પાઠ શીખવી;
- વિદ્યાર્થીની ક્ષમતાઓ, શક્તિ અને નબળાઈનું મૂલ્યાંકન અને મૂલ્યાંકન;
- પ્રમાણિત પરીક્ષણો માટે વિદ્યાર્થીઓ તૈયાર કરી રહ્યાં છે ;
- માતાપિતા માટે વિદ્યાર્થીની પ્રગતિ પર વાતચીત;
- વર્ગખંડમાં નિયમોનો વિકાસ અને અમલ કરવો;
- ઈત્તર પ્રવૃત્તિઓમાં બાળકોની દેખરેખ રાખવી (જેમ કે લંચ, રમતનું મેદાન);
- વર્ગની પ્રવૃત્તિઓનું સંચાલન કરવું; અને
- આયોજન ક્ષેત્રની યાત્રા

દ. શિક્ષક માનકો

યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં, શિક્ષકો માટેના ધોરણો રાજ્ય અને ફેડરલ કાયદો દ્વારા નક્કી કરવામાં આવે છે અને રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ સંસ્થાઓ અને અમેરિકન ફેડરેશન ઓફ ટીચર્સ જેવા રાજ્ય અને રાષ્ટ્રીય શિક્ષક સંગઠનો દ્વારા સહાયિત છે. નિયમિત સુનિશ્ચિત પેરેન્ટ - શિક્ષક સંમેલન અને ખુલ્લા મકાનો ઉપરાંત, ઘણી શાળાઓમાં માતાપિતા-શિક્ષક સંસ્થાઓ છે , જેમાં માતા - પિતા પાસે શાળાઓમાં શિક્ષકોની ભૂમિકા વિશેની તેમની ચિંતાઓ અંગે ચર્ચા કરવાની તક હોય છે.

૭. ઉપસંહાર

રાષ્ટ્રીય શાળા નેતૃત્વ કેન્દ્ર (એન.સી.એસ.એલ.) ની સ્થાપના પાછળનો ન્યૂપાનો (NUEPA) મુખ્ય હેતુ સામાન્ય શાળાઓને “ઉત્કૃષ્ટ શાળાઓમાં રૂપાંતરિત કરવાનો છે અને ધીમે ધીમે નેતૃત્વના વિકાસ દ્વારા સમગ્ર શાળા પ્રણાલીમાં પરિવર્તન લાવવાનો છે. તે માટે ‘એન. સી.એસ.એલ.’ની પ્રાથમિકતા શાળા રૂપાંતરણને માટે શાળાને નેતૃત્વ પૂરું પાડી શકે તેવા શિક્ષકો તૈયાર કરવાની છે. એમાં બધા હિતધારકોના સહિયારા પ્રયત્નો દ્વારા શાળાનું રૂપાંતરણ કરવા માટે સંચાલકો અને અમલકર્તાઓને સતત પ્રવૃત્ત રાખવાનો પણ સમાવેશ થાય છે. એન.સી.એસ.એલ. શાળા શિક્ષણના ખૂબ જ અગત્યના એવા આ ક્ષેત્રમાં સમગ્ર દેશને આવરી લઈ આ ક્ષેત્રનો સર્વાંગી વિકાસ કરી શકાય તે રીતે કામ કરવાની ઈચ્છા ધરાવે છે.

સંદર્ભ સૂચિ

1. આરજે, મેરી, અને ટેરી બુર્કે "ધી ટીચર એઝ રીફ્લેક્સિવ પ્રોફેશનલ: મેકિંગ વિઝિબલ ધ એક્સક્લુડેડ ડિસકોર્સ ઈન ટીચર સ્ટાન્ડર્ડ્સ." ડિસકોર્સ: સ્ટડીઝ ઈન ધ કલ્ચરલ પોલિટિક્સ ઓફ એજ્યુકેશન
2. "કિન્ડરગાર્ટન અને પ્રાથમિક શાળા શિક્ષકો." વ્યવસાય આઉટલુક હેન્ડબુક યુ.એસ. બ્યુરો ઓફ લેબર સ્ટેટિસ્ટિક્સ જાન્યુઆરી 30, 2018.
3. વિનિયર, જુડિથ ટેક "ટીચરની ભૂમિકાને ફરી પરિભાષિત કરો: તે બહુપદ્ધતિવાળી વ્યવસાય છે." એડ્યુટોપેડિયા જ્યોર્જ લુકાસ એજ્યુકેશનલ ફાઉન્ડેશન
- 4.Grint, Keith (2005). Leadership: Limits and Possibilities. London: Palgrave. p. 14.
- 5.Sadler, Philip (2003). "The development process". Leadership. MBA masterclass series (2 ed.). London: Kogan Page Publishers. p. 108.
- 6.Saxena Dr., P.K. (2009). Principles of Management, A Modern Approach. New Delhi: Global India Publications PVT LTD. p. 30.